

HAL
open science

**“Liggen, zitten, staan: een machtig triumviraat.” [Lie,
sit, stand: a powerful triumvirate]**

Maarten Lemmens

► **To cite this version:**

Maarten Lemmens. “Liggen, zitten, staan: een machtig triumviraat.” [Lie, sit, stand: a powerful triumvirate]. *Neerlandia*, 2017, 121 (1), pp.30-33. halshs-01575695

HAL Id: halshs-01575695

<https://shs.hal.science/halshs-01575695>

Submitted on 11 Jan 2024

HAL is a multi-disciplinary open access archive for the deposit and dissemination of scientific research documents, whether they are published or not. The documents may come from teaching and research institutions in France or abroad, or from public or private research centers.

L’archive ouverte pluridisciplinaire **HAL**, est destinée au dépôt et à la diffusion de documents scientifiques de niveau recherche, publiés ou non, émanant des établissements d’enseignement et de recherche français ou étrangers, des laboratoires publics ou privés.

Liggen, zitten, staan: een machtig triumviraat

Maarten Lemmens

Université de Lille & UMR STL 6381, France

Op het eerste zicht lijken de Nederlandse werkwoorden *liggen*, *zitten*, en *staan* eenvoudige werkwoorden die verwijzen naar de drie basishoudingen van de mens. Echter, zoals nagenoeg alle woorden in een taal hebben ook deze werkwoorden andere betekenissen die soms wel heel erg weinig te maken hebben met een lichaamshouding (hun prototypische betekenis). Zo *staat* iets ter discussie, of *zit* je in een depressie, waarvan de oorzaken allicht in het verleden *liggen*, en als het een beetje tegenzit, dan *lig* je uit je vriendengroep. Je auto *staat* in de garage, maar hij *ligt* goed op de weg. Helemaal gek wordt het in progressief constructies *liggen/zitten/staan + te + infinitief* die een aan de gang zijnde handeling uitdrukken, zoals bijvoorbeeld, *Zit/lig niet zo te zeuren!* of *Wat zit ik hier toch rond te lopen?* Probeer dergelijke gebruikswijzen maar eens uit te leggen aan een Franstalige leerder die het al moeilijk genoeg heeft met borden die op tafel *staan* of een kerk die soms *staat* en soms *ligt* (vb. *De kerk lag op een heuvel*).

Het Nederlands is geen uniek geval in dergelijk gebruik van positiewerkwoorden, dat je ook aantreft in andere talen, die zelfs helemaal niet verwant zijn met het Nederlands. In Esa Eija, bijvoorbeeld, een (bedreigde) taal die gesproken wordt in Bolivia en Peru, vind je gebruikswijzen van positiewerkwoorden waarvan sommige wel heel erg vergelijkbaar zijn met die in het Nederlands. Anderzijds is in Esa Eija het werkwoord *ani* 'zitten' verder geëvolueerd tot een suffix dat aan een werkwoord gehecht wordt om aan te geven dat een handeling voortduurt; het drukt met andere woorden duratief aspect uit, wat in het Nederlands niet het geval is, hoewel het semantisch tot op zekere hoogte wel verwant is met de Nederlandse progressief *zitten te V*. In de Indische taal Odia kan het werkwoord *bas* ('zitten') gebruikt worden als tweede lid van een samengesteld werkwoord (ww-CONJ-*bas*) waarbij het eveneens duratief aspect uitdrukt ('iets blijven doen'). Dat niet-gerelateerde talen vergelijkbare dingen doen met positiewerkwoorden, maakt deze werkwoorden op zich al erg bijzonder en interessant voor verdere analyse.

Het Nederlands verdient hier zeker een aparte vermelding, net omdat het gebruik van positiewerkwoorden niet enkel semantisch zo een ruim bereik heeft maar ook omdat ze nagenoeg de enige juiste uitdrukking zijn. Zinnen als *De borden zijn op tafel* of *Dit is niet ter discussie* klinken niet echt idiomatisch correct. Net daarom zal een Franstalige leerder bijvoorbeeld veel problemen hebben, omdat je in het Frans nooit een positiewerkwoord zal aantreffen in dergelijke contexten, maar wel *être* 'zijn'. Dat het Nederlands toch wel een speciaal statuut heeft inzake het gebruik van positiewerkwoorden, merk je al bij een vergelijking binnen de Germaanse talen waar je, behalve voor het Engels, soms vergelijkbare gebruikswijze van deze drie werkwoorden aantreft. Het Nederlands is hierin duidelijk het verst gegaan; het Engels heeft dan weer een omgekeerde evolutie gekend en verkiest meestal een codering met *be* "zijn". Binnen de Germaanse talen zijn er bovendien interessante verschillen in hoe de positiewerkwoorden gebruikt worden. In het Nederlands *staat* een document op je computer of op het internet, terwijl het in het Zweeds gezegd wordt te 'liggen'. Net als in het Nederlands zeg je in het Zweeds dat een stekker in het stopcontact 'zit' (*sitter i kontakten*), maar je kan *sitta* 'zitten' dan weer niet gebruiken voor water in een fles of geld in je broekzak, terwijl dat in het Nederlands courant is. In het Nederlands zeg je dat je computer op je bureau *staat*, in het Engels is dan weer *sit* 'zitten' te gebruiken, hoewel *be* 'zijn' vaak de voorkeur heeft. Er zijn tal van dergelijke (kleine) verschillen tussen de Germaanse talen te vinden.

Kortom, ondanks specifieke verschillen, ook tussen nauw verwante talen, merk je toch een zelfde tendens in al deze talen om het gebruik van positiewerkwoorden uit te breiden naar de positie van dieren en dingen (concreet of abstract). De logica voor deze betekenisuitbreiding is niet voorspelbaar maar wel vaak gemotiveerd vanuit een bepaald antropocentrisch perspectief. Dat wil zeggen dat je vaak een (abstracte) gelijkenis poneert tussen de menselijke houdingen en de positie van dingen. Dit is bijvoorbeeld één van de belangrijkste motiverende factoren voor het gebruik van *staan* in het Nederlands om de locatie uit te drukken van niet-levende entiteiten. De canonieke positie van een mens is immers de staande houding, rustend op zijn voeten en aldus in maximaal functionele

houding. Een staande houding is ook de beginpositie van rechtop lopen, één van de meest definiërende activiteiten van de *homo erectus*. Dit geeft aanleiding tot een abstracte representatie (in het Engels noemen we dat een *image schema*) van een entiteit in functionele positie op haar basis (zie Figuur 1, stap 1 & 2). Vandaar dat we *staan* gebruiken voor een auto op de straat, voor een doos op je werktafel, voor een ketel op het vuur, voor je schoenen op het rek, of voor een bord op de tafel. De eigenlijke hoogte van het object (verticaliteit) is hierbij van ondergeschikt belang; cruciaal is of het object op zijn basis rust (stap 3). Vanuit een cognitieve benadering zou je kunnen zeggen dat er een verticaliteit ontstaat door een mentale scanning vanuit de basis naar boven. *Staan* betekent dan zoveel als "weg van de basis". Dit (abstracte) beeld wordt uiteraard verder versterkt door het gegeven dat planten allerhande, gaande van bomen, over struiken of bloemen tot het kleinste grassprietje, verticaal omhoog groeien vanuit hun wortel. Eens die mentale scanning verankerd is in de betekenis van *staan*, dan kan je die ook toepassen bij niet-verticale oriëntatie, zoals bijvoorbeeld takken aan een boom of stoppels op je kin die zijwaarts 'staan' (stap 4).

In contrast met *staan* zoals hierboven beschreven betekent *liggen* (zie Figuur 2) dan zoveel als "niet op zijn basis rustend en/of niet in functionele positie" (de twee aspecten zijn vaak onlosmakelijke aan mekaar gekoppeld). Een auto *ligt* op zijn zij, ook al is die dan hoger dan wanneer hij staat. Als je de tafel dekt, dan *staan* de borden op tafel, maar als je een bord omdraait, dan zal het *liggen* terwijl er aan de daadwerkelijke hoogte niets is veranderd. Vaak blijft de aanwezigheid van een basis impliciet, zoals in *Het eten staat op tafel* waarbij je een metonymische verwijzing krijgt naar "het eten in de recipiënt die op zijn basis rust"; eten dat op tafel *ligt* zou je allicht niet meer zo smakelijk vinden.

In tegenstelling tot wat men intuïtief vaak denkt, is voor het gebruik van *liggen* en *staan* verticaliteit in de realiteit ondergeschikt aan de notie van een basis en/of functionele positie (die, zoals gezegd, een *mentale* verticaliteit inhoudt). Het onderscheid tussen verticale en horizontale positie komt enkel naar voren wanneer de basis buiten spel wordt gezet (zoals borden die saillant verticaal in de afwasmachine staan) of wanneer het object geen basis heeft (zoals een boek, dat kan *liggen* of *staan*, al naargelang de positie). Er kunnen hierbij twee basistypes worden onderkend van objecten (zonder basis): lijn-types (lint, koord, enz.) en balk-types (balk, plank, plaat, enz.). Wegen of bruggen zijn eerder van het lijn-type. Dat dorpen, gebouwen of ruimtes gezegd worden te *liggen*, vindt zijn verklaring in de tweedimensionale locatie van deze entiteiten als ware ze een plaat. Vandaar dat een kerk wel degelijk in het midden van het dorp kan 'liggen' (locatie) maar evengoed kan 'staan' (gebouw op basis). *Liggen* wordt ook gebruikt voor substanties (water, zand, etc.) en niet rigide elementen (handdoek, kleren, etc.): zij hebben geen basis en onder de zwaartekracht nemen zij spontaan een horizontale extensie aan. Het eerdere (metonymische) verschil *Het eten staat op tafel* (eten in recipiënt) en *Het eten ligt op tafel* (eten als substantie) vindt hier zijn verklaring.

Merk op dat symmetrische of ronde objecten die geen basis hebben (een kubus, een bal, een propje papier, etc.) stevast 'liggen'. Bij deze objecten is er geen dimensionale differentiatie, d.w.z. er is geen mentale verticaliteit mogelijk, behalve wanneer er –weeom– een basis in het spel is, zoals bijv. in *De wereldbol stond op de schrijftafel*.

Ten slotte is er nog een belangrijk gebruik van *liggen* om te verwijzen naar abstracte entiteiten: we zeggen immers dat oorzaken in het verleden *liggen*, of dat de schuld bij de ander *ligt*. Abstracte entiteiten zijn per definitie vormloos (geen dimensionale differentiatie) en dit motiveert allicht het gebruik van *liggen*.

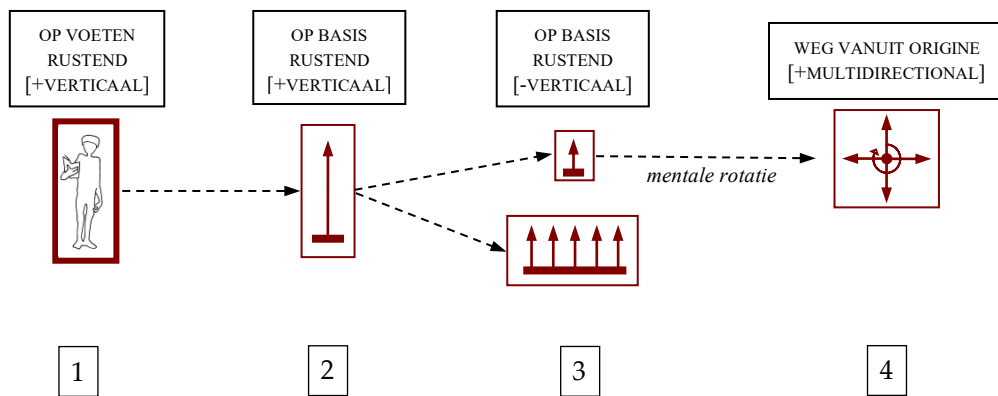
Keren we nog even terug naar de borden in de afwasmachine. Het werkwoord *staan* is één mogelijkheid om hun verticale positie aan te duiden (basis niet meer van belang), maar vaak zal men zeggen dat ze in de afwasmachine *zitten*. Dit is één van de meest productieve gebruikswijze van het Nederlandse *zitten*, met name "het (nauw) omsloten zijn in een container": water in een fles, de stekker in het stopcontact, het roomijs in de diepvriezer, de CD in het hoesje, het geld in je zak, het stof in je haar: ze 'zitten' allemaal. De idee van omslotenheid komt allicht voort uit het feit dat je vaak ten dele omsloten bent als je bijvoorbeeld in een zetel zit (zie Figuur 3); niet toevallig gebruiken we hier het voorzetsel *in*. *Zitten* wordt overigens ook vaak gebruikt in de context van metaforische omslotenheid, bijvoorbeeld *Er zit een fout in je redenering* of *Het gokken zit hem in het bloed*. De eigenlijke positie van het gelocaliseerde object doet hier helemaal niet meer ter zake. Dit geldt

overigens ook zo voor mensen: iemand die in de gevangenis zit, zal zeker ook wel ten gepaste tijde staan en liggen. *Zitten* verwijst in dergelijke contexten helemaal niet meer naar een bepaalde lichaamshouding, enkel naar het omsloten zijn. Vergelijk het gebruik van *zitten* in deze context met dat van *zijn* (*Hij is in de gevangenis*); hier gaat het niet om ingesloten zijn (als gevangene), maar om een tijdelijke aanwezigheid (bijv. een bezoek). In contexten die naar omslotenheid verwijzen, is de notie van contact ook vaak (maar niet altijd) aanwezig; vandaar ook het gebruik van *zitten* in contexten waar contact belangrijk is (bijv. *de sticker zit vast*), *Er zit een punt aan die stok*, *Die schroef zit los*, enz.).

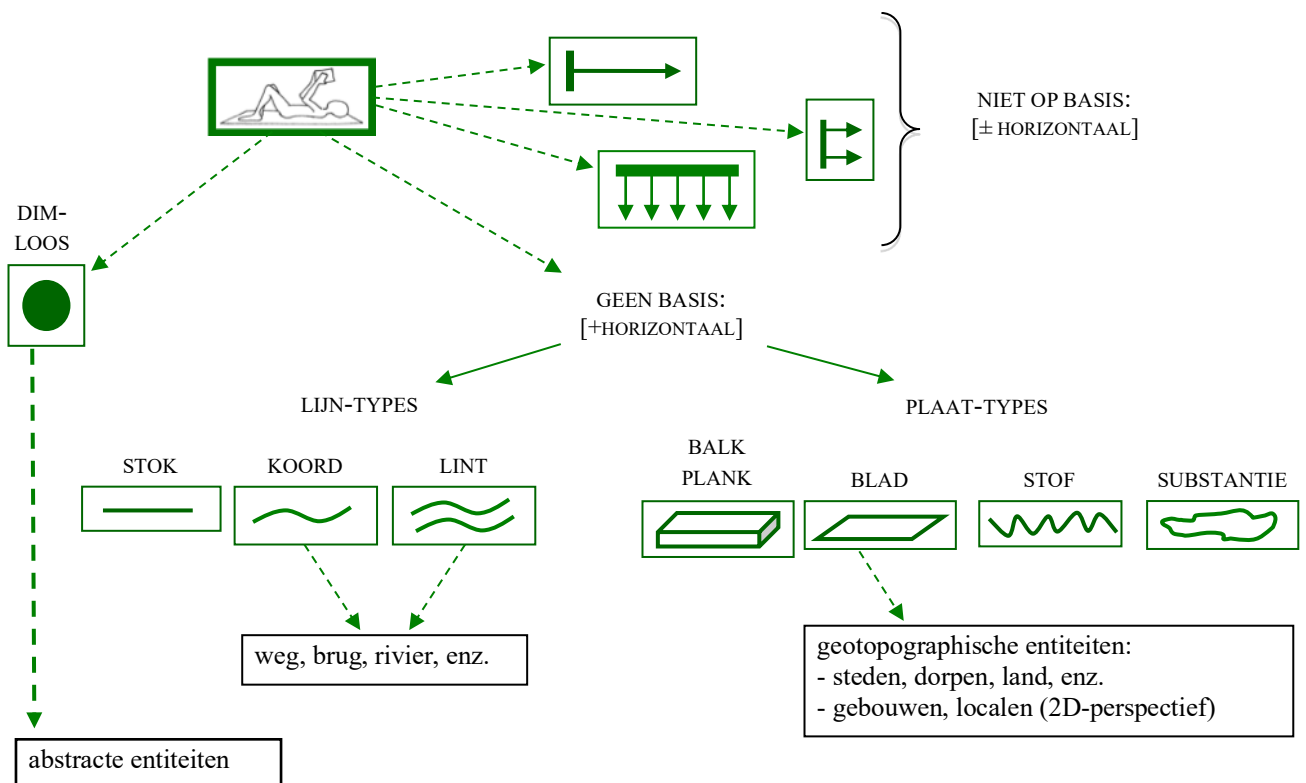
De meeste gebruikswijzen van *liggen*, *zitten*, en *staan* kunnen via deze weg redelijk makkelijk verklaard worden (maar daarom nog niet voorspeld). Andere zijn dan weer wat moeilijker te verklaren (maar daarom niet minder frequent). Laten we hier slechts één voorbeeld nemen: het gebruik van *staan* voor geschreven of gedrukte tekst (*Wat staat er hier geschreven?*). Twee mogelijke verklaringen kunnen hiervoor aangehaald worden die het gebruik van *staan* blijven motiveren (ongeacht of deze etymologisch ook aan de basis liggen van dit gebruik). In de eerste worden letters gepercipieerd als horizontaal 'staand' op een lijn, van links naar rechts (cursief is dan 'schuin staand' zoals Van Dale dat overigens definieert); *staan* is dan gemotiveerd door een verticale scanning weg van deze basislijn. Een tweede motivering is dat de letters gezien worden als in reliëf staand op het papier. De verticale scanning is hier dan anders, m.n. weg van het papier. Deze dubbele motivering heeft zeker bijgedragen aan de sterke verankering van dit gebruik van *staan* in het Nederlands, en het wordt overigens productief gebruikt voor andere contexten die gepercipieerd kunnen worden als 'geschreven' of 'gedrukt': een foto in een boek, een icoon op je scherm, uitslag op je huid, een bestand op je computer, een tekst op het internet, een liedje op een plaat, enz. Ook hier krijg je leuke coderingsverschillen. Vergelijk bijvoorbeeld *Er staat een fout in deze tekst* met *Er zit een fout in deze tekst*: in het eerste geval gaat het (allicht) om een duidelijk zichtbare fout (gedrukt), terwijl het in de tweede (allicht) gaat om een fout die minder zichtbaar is (verborgen in de tekst). De Franstalige leerder die in een essay schrijft *Het woord "zot" zit tussen aanhalingstekens* heeft duidelijk begrepen dat in het Nederlands *zitten* moet gebruikt worden voor nauw omsloten zijn, maar de formulering is niet helemaal idiomatisch: omdat het hier gaat om iets dat gedrukt is, moet *staan* gebruikt worden. Dit voorbeeld toont weerom duidelijk aan hoe complex en subtiel het gebruik van positiewerkwoorden is in het Nederlands. In dit verband kunnen we ook even terugkomen op de reeds vermelde inter-Germaanse verschillen. In het Zweeds wordt *stå* 'staan' ook gebruikt voor geschreven tekst, maar toch 'liggen' teksten op je harde schijf of op het internet; dat komt omdat het Zweeds gekozen heeft voor een ander beeld in deze context, met name dat van een document (papier) dat 'ligt'. Vanuit deze perceptie, is het gebruik van *ligga* ('liggen') erg logisch (maar, weerom, niet voorspelbaar).

In deze bijdrage hebben we een korte schets willen geven van het gebruik van *liggen*, *zitten*, en *staan*, drie schijnbaar onschuldige en eenvoudige werkwoorden die echter een enorme rijkdom aan betekenissen bestrijken. Het Nederlands is in deze niet uniek, maar toch wel één van de talen in de wereld die hierin erg ver is gegaan. Er zit dus meer in deze werkwoorden dan u aanvankelijk dacht.

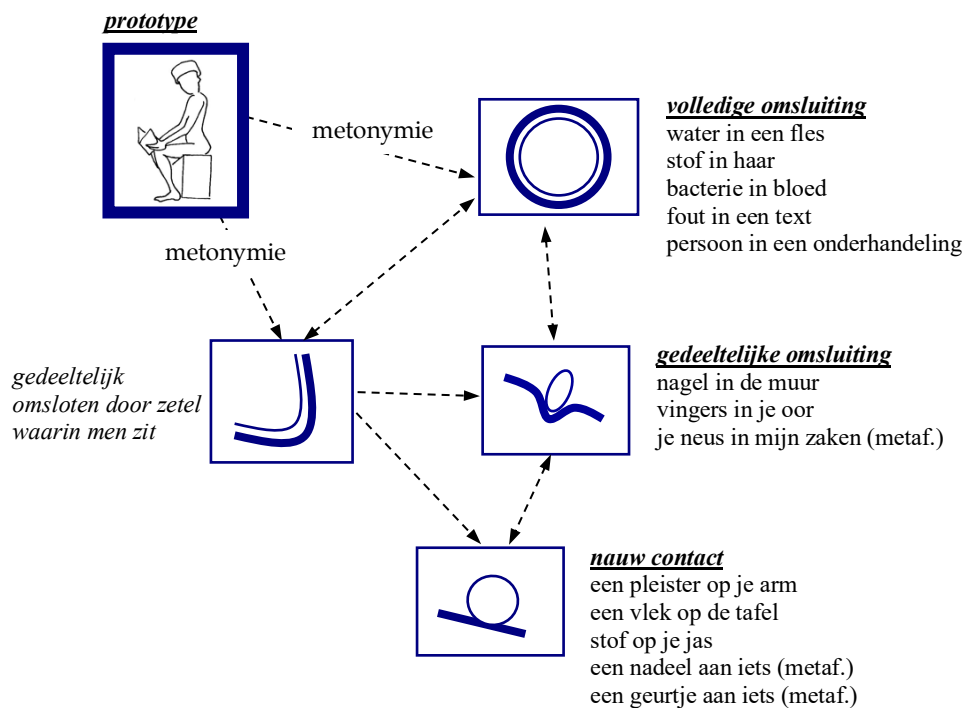
Figuren

Figuur 1: Schematisch netwerk voor staan

Figuur 2: Schematisch netwerk voor liggen

Figuur 3: Schematisch netwerk voor zitten